

JOSÉ SARAMAGO: VAKSÁG. FORDÍTOTTA PÁL FERENC. BUDAPEST, EURÓPA KÖNYVKIADÓ, 2011.

D. M.: A regény utolsó oldalairól idézek: „Előre sohasem lehet tudni, hogy mire képesek az emberek.” Saramago regényének fényében mégis azt kérdezem: Mire képesek az emberek?

P. J.: Erről szól tulajdonképpen a teljes regény. Én meg a regény kezdetét idézem: „A sárga korong fénnel telt meg.” Egy mindennapi látvány az útkereszteződésben, amelyet már annyiszor láttunk, hogy hogyan vált zöldre, pirosra a lámpa. És akkor hirtelen eltűnik a sárga fény, zöldre vált, de egyvalaki nem reagál a jelzésre: megvakul abban a pillanatban, amikor épp meg kellene nyomnia a gázt. Ezzel a képpel indítja regényét az író, innen indulunk, tapogatózva, a regény oldalain, araszolva abban az egyre jobban elmélyített kérdésben, amit kérdezel.

D. M.: Érdekes, hogy képet mondasz... A fénnel telítődés hétköznapi eseménye és a regény szereplőin úrrá levő belső fehér fény állandósulása akár azt is jelezhetné, hogy ez az átváltozás valamely transzcendens vagy fenséges irányba tart, hiszen a nyelvi képek kulturálisan ezt sugározzák.

P. J.: Fehér vakságnak nevezik el a kórt, amely az első vaktól az autótolvajon, a szemorvoson, a szemorvos betegein keresztül, érthetetlen és megmagyarázhatatlan módon, az egész emberiségre kiterjed. Fehér fényt látnak ezek a vakok, igen, a fehér kultúránk értékrendjében pozitív tartalommal telített. Ebben a kollektív tejfehérben azonban nem a fenséges mutatkozik meg, hanem éppen ellenkezőleg: az emberi mivolt bomlik le, rétegről rétegre. És hogy meddig lehet ebben elmenni...

D. M.: Ezt nem tudnám megmondani, de amennyit ezzel a regénnyel átélhettünk, mondjuk úgy, nem szívesen vagyok többre kíváncsi. Felkavart, és olyan önmagammal szembesített, akivel nem számoltam...

P. J.: Abban megy el messzire, és hatol mélyre a szerző, hogy végiggondolja, a végsőkéig, azt, hogy az emberiség egyszer csak nem lát. Amikor már teljesen berendezkedett a látáson alapuló életre.

D. M.: És akkor kénytelen tapogatózva élni. Egy másik, a közelség érzék(szerv)ére kerül át a „hangsúly”. A közelség ambivalenciájával együtt, nem lehet már távolról szemlélni a vakság korában, hanem egymást megfogva lehet közlekedni, egymásnak kiszolgáltatottan létezni, és az olvasót sem kép-letesen érinti meg a regény utópikus világa, hanem tudatába, testébe mar. Például hogy miért nem az egyenlőség lesz a meghatározó ebben a közös „tejtengerben”?

P. J.: Éppen úgy, ahogy a kint és a bent, az itt és az ott értelmét veszti, az emberek közti tér is átminősül, ott van, miközben nincs ott a távolság: megszűnik a társadalmi szerepek szerinti megosztottság és hierarchia (talán a vak szemorvos esete fejezi ki a legjobban, hogy mennyire értelmét veszítik a társadalmi szerepek), egyáltalán, a néven nevezés is szükségtelessé válik, mindenki egyformán vak (természetesen az orvos feleségét meg azokat leszámítva, akik nem ebben a kórban veszítették el a látásukat – meg a narrátort, akinek, úgy tűnik, szüksége van egy látóra, hogy ő maga mindent lásson), mindenki egyformán áldozat (akár Brueghel Vak vezet világtalan című festményén), de úgy tűnik, nem egy szolidaritáson alapuló demokratikus rendszer, hanem egy totalitárius viszonyrendszer alakul ki az elmeigógyintézetben, ahol az első vakokat elszigetelik a társadalomtól, de az elmeigógyintézetben kívül is hasonló rendszer működik – egészen addig, amíg magát a vezető réteget is utol nem éri a kór. Miután megszűnik a társadalmi szervezethez való lehetőség, eluralkodik az anarchia, előnt mindent a szemét, elszabadul a pokol. Az elmeigógyintézetben olyan drámai szituációk alakulnak ki, amelyek radikálisan visszaírják az elnyomó-elnyomott képletet a vakok társadalmába. A „vak embernek nincs törvénye” – farkastörvények, marakodás az ételért, erőszak, vakok vakok ellen...

D. M.: És az áldozatoknak is vannak áldozataik ebben a félelmetes regényvilágban, ahol éppen az elmeigógyintézetbe történő megnyugtató elzárás kulturális praxisa válik tehetetlenné a vakság járványként való terjedésével szemben. A betegséget kórházba, elmeigógyintézetbe keretező rendet a járvány felülírja, és kiterjed a zárkából. De amíg még működik a kiszigetelő társadalmi gyakorlat, az éppen elég ahhoz, hogy az összeczártság felépítsen egy új „törvényeken” alapuló „rendet”. Ez a felépülés érdekel, hiszen „tisztá lappal”, egyformán vakon az új szerkezet egy boldog világ sajátosságait is magára ölthetné. Miért nem lesz az? Miért lesznek a nők az áldozatok olyan áldozatai, hogy arra alig van szó?

P. J.: Amikor az egyik kórteremben a nők arra „készülnek”, hogy kiszolgálják a másik kórteremben lévő vak banditákat azért, hogy ők és társaik ételhez jussanak, a helyzet kiüttlán, nincs választási lehetőség, nincs erkölcsileg elfogadható döntés (hiszen a „feladat” megtagadása az adott helyzetben gyilkosságot, öngyilkosságot jelent), szóba kerül a férfi–nő különbség: miért egyértelmű, hogy a nőknek kell ezt megtenniük, mi lenne, ha férfiakat kérnének a banditák. A nők hatványozottan áldozatok a képtelen (kép-telen) helyzetben. Meddig lehet elmenni az elviselhetetlen elviselésében? Úgy tűnik, a nőknél keresendő erre a válasz.

D. M.: És mit lehet tenni, amikor már nem lehet tovább elszenvadni... Én valahogy úgy látom, hogy a szolidaritás hiányán bukik el a vak-rend. Ha összefognának a vak-banditák ellen már az elején, akkor nem fajulhatna el olyan szintekig, de elfogadják a fennhatóságukat, a keretet, és próbálnak megfelelni. Azt mondd meg, ez miért történhet?

P. J.: A vak és a világtalan különbségét fogalmazza meg a regény: „mi itt vakok, egyszerűen csak vakok vagyunk, vakok, szép szavak és szájalom nélkül, a világtalanok könyörületes és festői világának befellegzett, ez a vakok kemény, kegyetlen és könyörtelen világa”. Leépülnek a vakság fogalmához kulturálisan kapcsolódó értékdimenziók (hogy például a vakok befelé látnak, egy belső tudás hordozói), ebben a kiméletlen világban a többség tehetetlenül kifordul önmagából, ösztönlénnyé, állattá, magatehetetlen bábuvá válik: „az ember mindenhez hozzászokik, különösen akkor, ha már nem ember”. És ezzel egyben a dilemmára is keresem a választ: ők azok, akik irányítás nélkül nem képesek a szolidaritásra, az összefogásra – és ott vannak azon kevesek, akiket látunk, akiket megmutat a regény, akik végigélik az emberi méltóság, a tisztesség fogalmainak értelmetlenné válási folyamatát, de túlél bennük az igényt arra, hogy megmaradjanak embernek. Sorsuk alakulásában egy mélyebb szinten, egy visszateremtés során újból elkezdődik egy folyamat, amelyben a teljes kilátástalanság és értelemnélküliség közegében mintha egy második emberré válás történne meg. Vagy megtörténik? Megtörténhet?

D. M.: A vak vezet világtalan gondolatból a vezetést is kiemelném. Mintha a vak-banditák erejét a vezető, vezér alapozná meg... Mint hogyha ez az önkényes vezető szervezné a fölénnyüket. És ez okozza a vesztét is másfelől. De jóval később, amikor már elérte azt, hogy a többieknek, legalábbis a nőknek nincs már veszténivalójuk. Éppen ezért már mindegy, mit tesznek. Ha a regény a vak-vezér bukásával érme véget, nem lenne „visszateremtés”. De mintha ez az önkényes halál indítaná el a megtisztulás folyamatát.

P. J.: A másik oldalon is van vezető: az orvos felesége, az egyetlen, aki nem veszítette el a látását, és így képes arra, hogy a többieket irányítsa, és titokban (mert nem tárhatja fel titkát) szervezethez, értékekhez képviseljen és lopjon vissza a vak társai

életébe, a törődést, a méltóságot, az együttérzést – végül a reményt magát. Ő az, aki látja is mindazokat a borzalmakat, amelyeket a többiek „csak” a többi érzékszervük révén tapasztalnak, az övé a legnagyobb áldozat, az ő tragédiájának mélysége is része annak az örvénynek, amelyből a végén a felszínre buknak a szereplők. „Mire jó az, hogy látok” – kérdezi kétségbeesetten. Abban a közegben, amelyben ő egyedül rendelkezik a látás képességével, értelmét veszíti a látás, hiszen a tekintet a másik tekintetével összekapcsolódva járul hozzá az identitás integritásának megőrzéséhez és a társas kapcsolatok fenntartásához. Másrészt, ebben az egyetemes vakságban olyannyira lealjasul az emberiség, hogy szinte úgy tűnik, a látás jelentette az emberi életben a transzcendenciát, és a tulajdonképpen élet az éppen a vakság („csak a vakok világában lesznek valóban olyanok a dolgok, amilyenek”), a kitettség, a tekintély és belátás nélkülség, talán mindannyian vakok voltunk/vagyunk, nyílik meg az értelmezési horizont a regény végén.

D. M.: „A képmások azokkal a szemekkel látnak, amelyek őket látják” – a vezetés teljesen ellentétes széthangzása történik a két „vezető” esetében, ebben az idézetben mintha az orvos feleségének a változata fordítódnék át a látás médiumába, az egymásra utaltság szolidáris értelmében. A másik tekintete, látása által látom önmagam. Ha ez az egymásra hagyatkozás képes visszatérni, akkor a képek is visszanyerik látásukat, azaz nézőjüket. És igen, ezek a képmások egy templom festményei, és minthogyha a legnagyobb emberi bűn elkövetése tenné lehetővé a transzcendencia tekintetnek megmutatkozását a képek láthatóvá válásában. A regény a művészetnek is új értelmet ad, az írásnak is, gyakran jelzi a szöveg a szavak elégtelenségét, a nyelvi vakságot az érzelmekre, borzalmakra, azonban a végén mégis a fehér lapon tapintás segítségével történő vakon írás gyógyír lesz. És a szem újra a lélek tükrévé válhat, mert látást kölcsönöz a (szent)képeknek.

P. J.: Jó, hogy a szavakhoz, a nyelvhez kanyarodunk: a regény egyszerre leszámol az emberi létezés értékeivel, és épít fel egy sokkal mélyebben ülő létdimenziót, ugyanakkor azzal is szembesít, hogy a nyelv mennyire a látáson alapuló világképet, világmodellt közvetít. A regény szövegében lépten-nyomon ilyen – tendenciózusan használt – kifejezésekkel találkozunk: „aztán majd meglátjuk”, „ahogyan előre látta”, „vaktában”, „vakvágányra jut”, „szembenézni”, „szembesülni” stb. A szavakat is újra meg kell találni, pontosabban, új referenciát kell találni a régi szavaknak, mint ahogyan azt is újra kell gondolni, hogy ki vagyok, kik vagyunk: „Van bennünk valami, aminek nincs neve, és mi ez a valami vagyunk.” A szavakhoz való viszonyulás kérdése, a nyelvi érdekeltség miatt tartom figyelemre méltó, erős szövegnek Saramago regényét.

D. M.: A szemet tartalmazó, szemre utaló szavak az elvontság mellett testi „jelentést” nyernek, a szembesülést például, amit én is használtam korábban, most inkább egymással való szembenézésként látom... A metaforikus szóhasználatokat konkretizálja, a vakon használt nyelvi automatizmusokra reflektáltat a könyv, és a testi vakságot a nyelvhasználat, a nyelv kritikájába fordítja át, átértékelődnek a szavak, és örülünk, hogy van szemünk, és más szemmel olvasunk.

Kategória: Téka

Denumire autor: Dánél Mónika - Pioldner Judit

Látó Szépirodalmi Folyóirat